

Programma

Conferentie Haagse Bufferzones

Algemene Vereniging voor Natuurbescherming
voor 's-Gravenhage e.o.

10 mei 2012

Inhoudsopgave

3	<i>Welkom</i>
4	<i>AVN, al 85 jaar actief voor de natuur...</i>
5	<i>Programma conferentie</i>
6	<i>Greenbelts in Engeland, een bottom-up model...</i>
8	<i>Bufferzonebestendige bestemmingsplannen, kan dat?</i>
10	<i>Gebiedscoöperaties, het ultieme doel?</i>
11	<i>Beheerders aan zet, op zoek naar nieuwe wegen</i>
12	<i>Fotocollage buffergebieden</i>
14	<i>Burgerinitiatieven...</i>
18	<i>Chaos in de bufferzones</i>
20	<i>Samenvatting voorbereidende workshops AVN</i>
24	<i>Routebeschrijving provinciehuis</i>

Auteurs:

Frits Prillewitz
Fred Meerhof
Maarten Smies
Geert Meeuwisse
Peter Spierenburg

Vormgeving, tekeningen en foto's:

De Groene Vraagbaak

Druk:

Smashdesign

Oplage:

150 exemplaren

Info AVN:

Badhuisstraat 175
2584 HH Den Haag
T: 070 - 33 88 100
Jaarcontributie € 10,-
www.avn.nl

E: info@avn.nl

@avnnatuur

@avnnatuur

@avnnatuur

Foto voorpagina:

Standbeeld van Grutto langs Kerkpad tussen Zuidbuurt en Weipoort

Van harte welkom

Namens de Algemene Vereniging voor Natuurbescherming 's Gravenhage en omstreken heet ik u van harte welkom op de conferentie die wij in het kader van ons 85 jarig jubileum hebben georganiseerd. Dat jubileum was vorig jaar. Twee jaar tevoren had het bestuur van de AVN al vastgesteld dat het onderwerp voor de iedere vijf jaar te organiseren conferentie zou gaan over de toekomstige ontwikkeling en het beheer van de twee Rijksbufferzones in het noordelijk deel van de Zuidvleugel van de Randstad. Ook voor de gemeente Den Haag en zijn inwoners zijn die open ruimten tussen Rotterdam en Leiden van groot belang, niet in het minst uit het oogpunt van recreatief medegebruik. Maar juist op dat laatste punt hoorden we, toen we ons er in de voorbereiding naar de jubileumconferentie in gingen verdiepen, opmerkingen over de geringe toegankelijkheid van de gebieden. Dat leidde er toe dat we uit de eigen ervaring van onze leden wilden opmaken wat dan nog aan de inrichting van die door de hogere overheid al 52 jaar gekoesterde Rijksbufferzones zou moeten gebeuren.

Met bussen vol zijn onze leden naar verschillende delen van de bufferzones gebracht en hun indrukken kwamen er op neer dat ze zo dichtbij zulke fraaie gebieden niet hadden verwacht en de roep om behoud ervan klonk luid, evenals de wens om meer bekendheid te geven aan wat deze gebieden te bieden hebben. De werkgroep die binnen de AVN aan de slag was gegaan met de voorbereiding van de jubileumconferentie had inmiddels al stevig gestudeerd op de verschillende functies die het landelijk gebied binnen een zwaar verstedelijkt gebied zou kunnen en moeten vervullen, ook ten behoeve van de stedelijke bevolking. Daarover zou de conferentie voornamelijk gaan. En toen verscheen het ontwerp Structuurschema Infrastructuur en Ruimte (SVIR) waarin werd voorgesteld

om de rijksbescherming van de bufferzones na 52 jaar op te heffen.

De AVN diende een, naar ons eigen oordeel overtuigende zienswijze in voor behoud van de rijksbescherming van de bufferzone. Maar tegelijkertijd verlegden wij onze focus voor de conferentie van een inhoudelijke bespreking van functies naar 'hoe overleven de bufferzones nog in de toekomst' en wat voor inspanningen zijn daarvoor nodig.

Dat heeft geleid, nadat we twee keer het tijdstip voor de conferentie hebben uitgesteld, tot de drie thema's die we vandaag aan u voorleggen.

- Met welk ruimtelijk beleid op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt recht gedaan aan de oorspronkelijk doelstelling voor de bufferzones;
- Hoe sterk kunnen de bufferzones zelf worden door samenwerking van allen die er werken (boeren, natuur- en landschapbeheerders, recreatieondernemers, etc) en/of grondeigenaar zijn, en bereid zijn in een krachtig samenwerkingsorgaan behoud van de ruimtelijke kwaliteit van de open ruimten na te streven;
- Hoe kunnen we betrokkenheid van de stedelijke bevolking bij het wel en wee van het bufferzonegebieden verhogen en bewerkstelligen dat de gewekte interesse daadwerkelijk wordt omgezet in acties.

Het is onze hoop en verwachting dat we, door ieder van u persoonlijk uit te nodigen, over deze thema's tot een vruchtbare gedachtenuitwisseling zullen kunnen komen. Bijvoorbeeld mijn dank daarvoor♦

Frits Prillewitz, voorzitter AVN.

AVN (Algemene Vereniging voor Natuurbescherming)

al 85 jaar actief voor de natuur

van 's-Gravenhage en omstreken

Den Haag heeft als enige grote stad in Nederland een eigen natuurbeschermingsorganisatie. De AVN, (Algemene Vereniging voor Natuurbescherming voor 's-Gravenhage en omstreken) werd in 1926 opgericht. Het toenmalige gemeentebestuur van Den Haag had plannen om het duinterrein van Wapendal om te vormen tot stadsplantsoen. Dat was reden voor enkele natuurliefhebbers om een verzoek in te dienen om het overgebleven binnenduintje te beschermen.

Eerste succes

Om voor de gemeente ontvankelijk te zijn moesten de burgers zich verenigen. Reden om de AVN op te richten. Het verzoek werd ingewilligd en Wapendal bleef een bijzonder binnenduingebied, dat inmiddels Europese bescherming geniet en de Natura 2000-status heeft.

Bescherming kwaliteit

De AVN heeft in de afgelopen 8 decennia haar sporen op natuurbeschermingsgebied verdiend. De vereniging volgt alle ontwikkelingsplannen in de stad en is voortdurend in overleg met gemeente en andere overheden om de kwaliteit van het Haagse groen te beschermen en te verbeteren.

Burgers voor groen

Vele Haagse burgers hebben zich de afgelopen 85 jaar actief ingezet voor de organisatie. Bestuur en portefeuillehouders bestaan sinds de oprichting uit vrijwilligers die vanuit hun vakgebied of specialisme hun

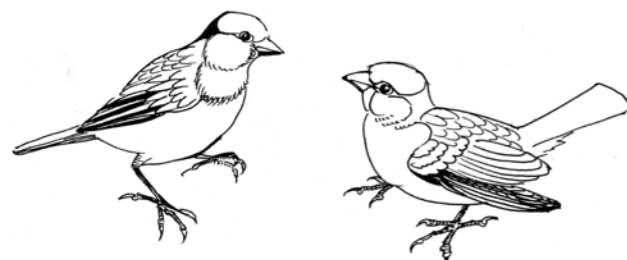
kwaliteiten beschikbaar stellen. Boomdeskundigen, biologen en geografen werken samen met organisatiesdeskundigen en juristen. Het is die bundeling van competenties die de AVN tot een slagvaardig instrument binnen de particuliere natuurbescherming maakt.

Vereniging

De AVN is georganiseerd in een vereniging. Door de jaren heen zijn duizenden inwoners van Den Haag en omstreken lid geworden. Momenteel schommelt het ledental rond de 5000.

Extra deskundigheid

Bij zaken waar extra deskundigheid gewenst is, worden professionele specialisten op projectbasis ingehuurd. We ervaren dat deze deskundigen naast hun professionele opdracht vaak nog een extra steentje bijdragen ten behoeve van de doelstellingen van de AVN. De vereniging is hen daar zeer erkentelijk voor.

“Op de bres voor de Haagse (Rijks)bufferzones”

Programma AVN-conferentie

09.30 uur	Ontvangst deelnemers, koffie/thee, uitreiking badges
10.00 uur	Welkomstwoord ir. Frits Prillewitz, voorzitter AVN
10.05 uur	Opening mr. Han Weber, gedeputeerde van de Provincie Zuid-Holland
10.20 uur	Overdracht bijeenkomst aan dagvoorzitter ir. Kees Vriesman, voormalig Directeur-Generaal Ruimtelijke Ordening Ministerie van VROM
10.25 uur	“Bufferzonebeleid, een succesverhaal, maar hoe nu verder?” prof. ir. Dirk Sijmons, TU Delft, afd. Bouwkunde
11.00 uur	Koffiepauze
11.15 uur	“Landelijk gebied gevat in stedelijk verband” prof. dr. ir. Jan Douwe van der Ploeg, Wageningen UR, afd. Agrarische Sociologie
11.45 uur	“Burgers aan zet: actieve betrokkenheid stedelingen bij behoud en ontwikkeling groene gebied” ing. Kees de Ruiters, directeur Stichting ARK
12.15 uur	“Beheerders aan zet – op zoek naar nieuwe wegen” drs. Georgette Leltz, hoofd Klant & Natuur Dunea Duinwaterbedrijf ZH
12.30 uur	Lunchpauze
13.30 uur	Discussie in groepen in 3 aparte zalen: Groep 1: Planologische veiligstelling Gebruik van rode en groene contouren - Stadsrandenaanpak - Infrastructuur Discussieleider: drs. Rudy Stroink, CEO van projectontwikkelaar TCN Rapporteur: ir. Steven Slabbers, directeur landschapsbureau Bosch en Slabbers Groep 2: Versterking interne kracht bufferzone Samenwerking natuur en landbouw - Gezamenlijke financiering beheer open ruimte - Gebiedscommissies en/of groene gebiedscoöperaties Discussieleider: mr. Walter Kooy, directeur Nationaal Groenfonds Rapporteur: ir. Frits van der Schans, CLM en kwaliteitsteam Groene Hart Groep 3: Betrokkenheid stadsmensen Burgerinitiatieven - Interreg Leader (EU-programma) Discussieleider: drs. Fred Meerhof, eig. Adviesbureau Syrima Rapporteur: Dick Ooms, MSc, oud-vicevoorzitter AVN
15.30 uur	Theepauze
16.00 uur	Plenaire zitting, terugrapportages Samenvatting van de resultaten van de discussies, slotverklaring conferentie
16.45 uur	Afsluiting van de conferentie drs. Sander Dekker, wethouder van Den Haag
17.00 uur	Einde van de conferentie; daarna gezamenlijke borrel tot 18.00 uur

Green Belts in Engeland:

een bottom-up model voor bufferzones

In Engeland (en andere delen van Groot-Brittannië) bestaan ruimtelijke bufferzones, waarvan die rondom de Londense metropool de meest bekende is. Wat kunnen we leren van de praktijk in Engeland, als het gaat om de bescherming van de beide bufferzones rondom Den Haag, nu de Nederlandse rijksoverheid heeft besloten de Rijksbufferzones af te schaffen?

Door: Maarten Smies
Vice-voorzitter AVN

Wat zijn de Green Belts?

De Green Belts zijn instrumenten van ruimtelijke ordening, zoals de Rijksbufferzones dat ook zijn. Ruimtelijke structuurplannen van de Engelse lagere overheden (graafschap, gemeente en deelgemeente) geven aan die ruimtelijke ordening vorm en inhoud.

De Green Belts zijn gericht om:

- het beperken van de ongebreidelde uitbreiding van de bebouwde omgeving;
- voorkomen dat naast elkaar liggende woonkernen versmelten;
- het omliggende landelijke gebied beschermen tegen verdere bebouwing;
- de bescherming van historische stads- en dorps gezichten;
- het bevorderen van stadsvernieuwing door hergebruik van vervallen en in onbruik geraakte stedelijke gebieden.

In tegenstelling tot wat de naam suggereert, is natuurbescherming niet een uitdrukkelijke doelstelling van de Green Belts. Maar het open karakter en het langdurig voortbestaan worden gezien als kenmerkende eigenschappen. De grenzen van de Green Belts kunnen dan ook alleen in uitzonderlijke omstandigheden worden gewijzigd.

De vergelijking van de Green Belts in Engeland met de (voormalige) Rijksbufferzones dringt zich op. In tegenstelling tot het nu demissionaire "flink zo" kabinet in Nederland vindt de huidige Britse regering de handhaving van de Green Belt bufferzones van groot maatschappelijk belang. Dit was wel anders onder de vorige Britse regering die plannen had om de bescherming van de Green Belts te verminderen. Er is echter

een groot algemeen maatschappelijk draagvlak voor de Green Belts, ook onder particuliere eigenaren van gronden. Opvallend is de fysieke omvang van de Green Belts in Engeland. Ze beslaan samen ongeveer 1,5 miljoen hectare, wat neer komt op 12 procent van de grond oppervlakte. Er zijn veertien afzonderlijke Green Belts die in grootte variëren van 486 000 hectare (meer dan een tiende deel van de oppervlakte van Nederland) voor de Green Belt rondom London tot 700 hectare rondom Burton-on-Trent in noordwest Engeland.

De wettelijke basis van de Engelse Green Belts

De bufferzone rondom Londen dateert uit de jaren '30 van de vorige eeuw en is vastgesteld op basis van de London and Home Counties Green Belt Act van 1938. De Town and Country Planning Act van 1947 ligt aan de basis van de andere Green Belts in Engeland. Het Nederlandse instrument van de Rijksbufferzones is al vrij snel daarna in de jaren '50 in het leven geroepen. De Rijksbufferzones waren een top-down-instrument, waarmee de Nederlandse rijksoverheid beperkingen oplegde aan de provincies en de gemeenten. In Engeland werkt dat eigenlijk andersom: de Town and Country Planning Act is een raamwerk dat de lagere overheden in staat stelt om hun eigen ruimtelijke ontwikkelingsplannen voor de Green Belt inhoud en vorm te geven. Green Belts komen dus bottom-up tot stand. Het Engelse nationale beleid voor ruimtelijke ordening ligt vast in een National Planning Policy Framework. De minister voor Communities and local government heeft weliswaar een aanwijzingsbevoegdheid wat betreft de ruimtelijke ordening en de inrichting van Green Belts, maar gebruikt die bevoegdheid alleen bij uitzondering.

Beleidsrichtlijnen voor ruimtelijke ordening in de Green Belts

Het is interessant om een paar beleidsrichtlijnen voor de ruimtelijke ordening in de Green Belts hier te beschouwen. Ze geven namelijk een goed idee van wat men met de ruimtelijke planning probeert te bereiken en te behouden.

Uitgangspunt is dat de bestaande Green Belts gevestigde structuren zijn. Die moeten worden behouden, maar men ziet ook niet direct een noodzaak om nieuwe Green Belts aan te wijzen.

Een van de richtlijnen benadrukt dat de ruimtelijke ordening zich ook moet richten op het bevorderen van

beelden zijn: mijnbouw (zoals zandwinning), technische werkzaamheden of een lokale vervoer infrastructuur ten behoeve van de Green Belt zelf.

Tenslotte is het opmerkelijk dat de beleidsrichtlijnen zich richten op positieve ontwikkeling binnen de algemene doelstellingen en niet zozeer op beperking van ontwikkeling per se.

Leerpunten

De Engelse Green Belts zijn het equivalent van de Nederlandse Rijksbufferzones. De Green Belts dateren uit de jaren '30 en '40 van de vorige eeuw en zijn dus niet veel ouder dan de Rijksbufferzones in Nederland.

De Engelse Green Belts zijn het equivalent van de Nederlandse Rijksbufferzones.

het nuttig gebruik van de Green Belt: de bevordering van toegankelijkheid, van buitensport en recreatie en de bescherming van landschap, landelijk uitzicht en biodiversiteit. Dit is mede gebaseerd op de noodzaak van duurzame ruimtelijke ontwikkeling.

De gebruiksfunctie van de Green Belts voor allerlei activiteiten is essentieel. De voorzieningen zijn heel gevarieerd op grondgebied van zowel particulieren en niet-gouvernementele organisaties als van de verschillende (lagere) overheden.

De vraag is om in het bijzonder te waken tegen bedreigingen van de Green Belt. Potentiële bedreigingen zijn onaanvaardbaar tenzij er sprake is van een aantoonbaar buitengewoon maatschappelijk belang.

Het is opvallend dat economische ontwikkelingen binnen Green Belts niet worden uitgesloten, mits ze het open karakter niet bedreigen en niet in tegenspraak zijn met de doelstellingen van de Green Belt. Voor-

Lagere overheden geven de Green Belts inhoud en vorm door middel van ruimtelijke ontwikkelingsplannen, die voldoen aan het National Planning Policy Framework.

De Britse overheid vindt handhaving van de Green Belts van groot maatschappelijk belang. Tegelijkertijd richten de beleidsrichtlijnen voor ruimtelijke ordening in de Green Belts zich op positieve ontwikkeling binnen de algemene doelstellingen van de Green Belts. Het Engelse Green Belts-model is één op één toepasbaar op de handhaving van de bufferzones rondom Den Haag, ook in afwezigheid van nationaal beleid. Een voorwaarde is wel dat niet alleen de provincie Zuid-Holland en de betrokken gemeenten de bufferzones bottom-up behouden en vorm geven, maar dat dat gebeurt in nauwe samenspraak met betrokken private partijen ♦

Discussiestuk Groep 1

Bufferzonebestendige bestemmingsplannen, kan dat?

De Randstad werd ooit (en nog, ook internationaal) geroemd om het feit, dat de stedelijke concentraties op de ringvormige stedenband gescheiden waren en door bestuurlijke inspanning gescheiden bleven. Het Rijksbufferzonebeleid heeft daar 52 jaar voor gezorgd. Als planologisch instrument effectief, omdat het op het hoogste bestuurlijke niveau werd gehanteerd en nog goedkoop ook, doordat slechts een heel enkele keer een strategische grondaankoop moest worden verricht om het gekoesterde stedenbouwkundige concept in stand te houden.

Door: Frits Prillewitz
Voorzitter AVN

Op 13 maart 2012 heeft de minister van Infrastructuur en Milieu de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) vastgesteld. Zij noemt dat “een nieuw, integraal kader voor het ruimtelijk- en mobiliteitsbeleid op rijksniveau in Nederland”. In de SVIR is het beschermingsregiem voor de Rijksbufferzones afgeschaft. Voor betrokken provincies en gemeenten een geheel nieuwe situatie. Dat betekent dat (in ons geval het interessegebied van de AVN) de provincie Zuid-Holland en de gemeenten die te maken hebben met de voormalige Rijksbufferzones “Midden-Delfland” en “Den Haag-Leiden-Zoetermeer” zich nader moeten bezinnen hoe ze de taak, die het rijk tot nu toe uitvoerende, zullen voortzetten. De minister heeft in een persoonlijke mondelinge toelichting gesteld, dat naar haar mening de regio daartoe ook beter in staat is dan het rijk; en vooral, dat een opgave als handhaving van ruimtelijke kwaliteit (want daar gaat het in het bufferzonebeleid toch om) democratischer vervuld kan worden op die lagere niveaus. Is dat reëel en valt dat waar te maken? Om die vraag te kunnen beantwoorden zullen we moeten bekijken, welk planologisch instrumentarium daartoe voorhanden is.

In de - enkele jaren geleden - ingevoerde nieuwe Wet op de ruimtelijke ordening (Wro) en bijbehorend Besluit (Bro) wordt gesteld, dat rijk en provincies structuurvisies maken, waarin aangegeven wordt voor welke belangen zij verantwoordelijkheid nemen. Het rijk legt die vast in het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro): een algemene maatregel

van bestuur, behorende bij de structuurvisie (nu dus de SVIR). Een groot deel van de regels opgenomen in het Barro, richt zich rechtstreeks tot de bestuursorganen, die belast zijn met besluitvorming over bestemmingsplannen en beheersverordeningen. Die regels betreffen in hoofdzaak infrastructurele zaken (naast bescherming van bijzondere gebieden zoals de Waddenzee, Natura 2000-gebieden, Werelderfgoedobjecten en -gebieden, militaire terreinen). Het merendeel van die regels legt dus beperkingen op waarmee bij de opmaak van bestemmingsplannen rekening moet worden gehouden. Voorheen gold dat dus ook voor de begrenzingen van de Rijksbufferzones (die vaak samenvielen met rode bebouwingscontouren); nu niet meer.

Dezelfde systematiek als hiervoor beschreven voor de RO-aanpak op rijksniveau wordt gevolgd voor de aanpak van het ruimtelijk beleid op provinciaal niveau: een structuurvisie en een vastlegging van de voor bestemmingsplannen bindende ruimtelijke afspraken, in een provinciale verordening.

De provincie Zuid-Holland heeft juli 2010 de “Visie op Zuid-Holland” (de structuurvisie) vastgesteld alsmede de “Verordening Ruimte” (de provinciale verordening). Beide waren nog gebaseerd op de Rijksnota Ruimte, die toen in verregaande mate in een eindprocedure verkeerde en het rijksbufferzonebeleid handhaafde. Tot nu toe is zowel de structuurvisie als de verordening jaarlijks geactualiseerd. Tevens is er in zekere mate geanticipeerd op het nieuwe rijksbeleid. De voormalige rijksbufferzones zijn, met nog enkele vergelijkbare

gebieden in de zuidelijke Randstad, benoemd tot provinciaal landschap. Daarnaast zijn in de Verordening rode bebouwingscontouren gehandhaafd. Met een provinciaal landschap wordt globaal hetzelfde beoogd als in het bufferzonebeleid. In combinatie met het contourenbeleid zijn daarmee de landschappen in de stedelijke invloedssfeer redelijk tot goed beschermd in het provinciale beleid. Het zal echter duidelijk zijn, dat de provincie zich opnieuw zal beraden op wat in de SVIR is aangekondigd (en wat niet!) en zeer recentelijk door de minister is vastgesteld.

De AVN-conferentie richt zich voor wat betreft het ruimtelijk beleid nu vooral op wat de gemeenten gaan doen met betrekking tot de opmaak van hun bestemmingsplannen. Die moeten half 2013 klaar zijn. Bestemmingen, waarvoor in de uitvoering geen geld is, mogen niet opgenomen worden. Een nadere kijk op de SVIR levert op dat in het deel van de Randstad, waar de twee voormalige Rijksbufferzones bij Den Haag liggen, in de toekomst nog een aanzienlijke verstedelijkingsopdracht moet worden vervuld. Veel zal afhangen van het opvangen van die vraag naar woningen en bedrijfsruimten in binnenstedelijk gebied (80%?). Het zal duidelijk zijn dat op dat vlak de regierol van de provincie niet gemist kan worden. De “communicatie” tussen stad en landelijk gebied komt daarbij dan vanzelf aan de orde. We mogen verwachten dat deze door de AVN georganiseerde conferentie, waarbij de nieuwe situatie vanuit verschillende invalshoeken bekeken zal worden (zie het programma van de conferentie), een aanzienlijke input zal leveren ♦

Ja, dat kan!

Gebiedscoöperaties, het ultieme doel?

De VN heeft dit jaar uitgeroepen tot het internationale jaar van de coöperatie. Naar aanleiding daarvan heeft Prof. Louise O. Fresco een paar weken geleden in haar vaste column in de NRC een zeer positief beeld geschetst van dit eeuwenoude instrument voor samenwerking, vooral op sociaal-economisch vlak. Haar beschrijving van de historische ontwikkeling van het verschijnsel coöperatie en de verspreiding van het idee voor deze vorm van samenwerking in tijd en in brede lagen van samenlevingen, is niet alleen boeiend maar ook inspirerend voor verkenning van oplossingen van hedendaagse problemen, waarbij keuze voor samenwerking een rol speelt.

Door: Frits Prillewitz, AVN

In het regeerakkoord, dat het nu demissionaire Kabinet ruim anderhalf jaar geleden sloot, staat dat de overheid wil samenwerken met burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Maar hoe geef je de beoogde samenwerking vorm, als een regering ook nog eens de burgers sterk aanspreekt op (het nemen van) hun eigen verantwoordelijkheid?

In het laatste deel van haar column stelt mevrouw Fresco dat de coöperatieve vernieuwing weleens uit een onverwachte hoek zou kunnen komen. Naast de bestaande coöperaties bloeien steeds meer burgerinitiatieven op. Dat zijn geen coöperaties in de juridische zin, noch zijn ze goed georganiseerd, maar ze zijn wel gestoeld op de gedachte van gemeenschapsbelang. Verderop in haar verhaal constateert Louise Fresco: "Juist omdat coöperaties de nadruk leggen op onderlinge afhankelijkheid en solidariteit, zijn ze actueler dan ooit voor het denken over een nieuw economisch bestel". Ik voeg er aan toe, dat dat niet beperkt hoeft te blijven tot wat op economisch gebied uit dat vernieuwend denken over coöperaties te voorschijn kan komen. Ook op bijvoorbeeld het terrein van behoud en beheer van de ruimtelijke en sociale kwaliteit van de leefomgeving valt een nieuwe vorm van coöperatief samenwerken niet uit te sluiten.

Veelzeggend zijn de slotzinnen, waarmee professor Fresco eindigt: "Dit past wonderwel in het hele politieke spectrum. De stevige zelfredzaamheid zou de rechtse partijen moeten aanspreken, de warme solidariteit de linkse. Daar zou toch iets moois uit te brouwen zijn voor Nederland".

In de open ruimten in het noordelijk deel van de Zuidvleugel van de Randstad (de voormalige Rijksbufferzones Midden-Delfland en Den Haag-Leiden-Zoetermeer) zijn velen werkzaam in het beheer van natuur, landschap en recreatiegebieden: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Zuid-Hollands Landschap, Recreatieschappen enz. en natuurlijk de boeren (dus LTO), hier en daar verenigd in agrarische natuurverenigingen. Ook doen zich in de gebieden al burgerinitiatieven voor, waarbij beheer van een stuk van de open ruimte aan de orde is. De bestuurlijke druk is ook groot: naast gemeenten en provincie is er het Stadsgewest Haaglanden en ook een Stadsgewest voor de regio Rotterdam. Voorts is er de in oprichting verkerende Metropoolregio Rotterdam/Den Haag en rondom Leiden de Regio Holland-Rijnland en niet te vergeten de 2 Hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland. Hoe kunnen de voormalige Rijksbufferzones zich in de toekomst staande houden in dit geweld, d.w.z. hoe kunnen de aan deze gebieden toegedachte functies zo goed mogelijk behartigd worden?

Beantwoording van deze vraagstelling geschiedt tegen de achtergrond van forse bezuinigingen bij het Rijk op vooral het natuur- en landschapsbeleid, dat grotendeels naar de provincie gedecentraliseerd wordt. De provincie zal 'eisen' dat het schaarse beheergeld zo efficiënt en doelmatig mogelijk zal worden besteed. Ligt samenwerking van de belanghebbende partijen dan niet voor de hand?

Tot nu toe werkten de beherende instanties en organisaties in Zuid-Holland vooral samen op praktische gronden (b.v. vrijwilligerswerk). Tegenover de overheden is een krachtig samenwerkingsverband nodig; hoe krachtiger des te meer zullen van origine overheidstaken kunnen toevloeien naar wat een gebieds-/streekcoöperatie zou kunnen zijn. Burgerinitiatieven kunnen zich gemakkelijk aansluiten en het vinden van alternatieve geldbronnen (naast subsidies) wordt eenvoudiger, want je doet het toch samen.

De Nationaal Coöperatieve Raad (NCR) heeft een expertisecentrum, dat voornamelijk werkt voor het agrarisch bedrijfsleven. Maar zij hebben veel kennis in huis op juridisch gebied, want ook voor coöperaties gelden er regels. De NCR is bereid om mee te denken over een aanpak in de voormalige Rijksbufferzones, die in beginsel de kenmerken draagt van een coöperatie ♦

Beheerders aan zet:

op zoek naar nieuwe wegen

Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft in de Natuurverkenning 2040 de vinger op de zere plek gelegd: het draagvlak voor natuur bij de burger heeft onderhoud nodig. De toekomst van de voormalige rijksbufferzones ligt in handen van de inwoners van de regio. Hoe gaan wij als beheerders onze rol daarin pakken?

Dunea beheert in de rijksbufferzones rond Den Haag een aantal prachtige duingebieden. We zorgen hier voor waardevolle natuur, drinkwater voor 1,2 miljoen mensen en rust en ruimte voor 1 miljoen bezoekers per jaar. De duinen liggen ingeklemd in een dichtbevolkt stedelijk gebied. Ondanks de druk op de ruimte zijn de duinen als buffer in stand gebleven. De functie van drinkwatervoorziening heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het op afstand houden van de oprukkende stad. Met Natura 2000 ligt er nu een dubbele bescherming. Duin en water zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. In combinatie bieden ze de (voormalige) rijksbufferzone ruimtelijke bescherming, maar geven ook het beheer een stevig fundament. Dankzij de bijdrage die de klanten bereid zijn te betalen via de waterprijs kan Dunea gebieden vrij openstellen en een beheer voeren dat door de bezoekers hoog wordt gewaardeerd. Een 'ecosysteemdienst' in actie.

De betekenis van de duinen voor het woon-werkklimaat in de regio zal in de komende jaren alleen maar toenemen. De verstedelijking gaat door, maar de ruimte voor natuur en recreatie neemt niet navenant toe. De voormalige rijksbufferzones staan onder druk, niet alleen ruimtelijk, maar ook financieel. Met de huidige bezuinigingen is het de vraag of de ambitie voor de aanleg van nieuwe groengebieden rond de stad gerealiseerd kan worden. Maar vooral ook of er voldoende middelen zijn om het geheel te beheren. Dit gaat ook Dunea aan. De duinen maken tenslotte onderdeel uit van een totaal aanbod van natuur en recreatie in de regio. We zijn als beheerders in een nieuwe situatie beland en dit vraagt om het verkennen van nieuwe wegen. De rijksoverheid heeft een stap terug gedaan. Wie stapt er naar voren? Wat kun-

nen we als beheerders doen om ook in tijden van economische tegenwind natuur en recreatie de ruimte te blijven geven?

De huidige bezuinigingen leggen een structurele bedreiging voor natuur en groene ruimte bloot. De burger kijkt anders tegen natuur aan. Het is niet meer iets vanzelfsprekends en goeds om je vanuit algemeen belang ergens voor in te zetten. De Natuurverkenning 2040 geeft dat goed aan. We moeten opnieuw verbinding zoeken met wat mensen drijft in de steun die ze aan natuur en het beheer daarvan willen geven. Als duin- en waterbedrijf trekken we ons die boodschap aan. De klant moet er op kunnen vertrouwen dat drinkwater en natuur bij ons in goede handen zijn. In onze recente beheernota 'Tussen strand en stad' hebben we daar op voorgesorteerd: natuur is er niet alleen om te behouden, maar ook om te beleven en te benutten. De verbinding tussen duin & water blijkt een krachtige boodschap die verbinding legt met de verschillende manieren waarop de klant naar natuur kijkt.

Draagvlak winnen is niet iets wat we als beheerders ieder voor zich zouden moeten doen. Om de groene ruimte van de voormalige rijksbufferzones toekomst te geven, moeten we als beheerders een aansprekend verhaal voor de burger neerzetten. Daar hoort ook bij dat we het gezamenlijk efficiënt weten te organiseren. Kunnen we bijvoorbeeld de bestaande versnippering van gebieden tussen beheerders nog verkopen aan de burger? Kan het eenvoudiger? Om de interne kracht van de bufferzone te versterken moeten we wellicht ook in de samenwerking nieuwe wegen zoeken. Durven we over onze eigen grenzen heen te kijken? ♦

Door: Peter Spierenburg
Manager Natuurbeleid Dunea

Discussiestuk Groep 2

Foto-impressies
(Rijks)bufferzones

Fotobijschriften:

1. De rode contour van Leiden steekt scherp af bij de polder
2. De dorpskern van 't Woud
3. Bedrijfswooning aan de rand van de Duivenvoordsepolder
4. De AVN-leden op excursie langs de Noord-A
5. Houtwallen langs polderweg
6. Kleinschalige waterrecreatie bij de Noord-A
7. Ambachtelijke kaasboerderij in Weipoort
8. Dorpskern Zuidbuurt midden in de agrarische polder
9. De Schenk, een van de drie veenwateringen in de Veenzijdsepolder

Burgerinitiatieven

Voor een energieke verbinding tussen stad en land

Het fenomeen burgerinitiatief waait als een nieuwe democratische wind door Nederland. Het kan bij een bescheiden tochtvlaag blijven, maar heeft ook de potentie van een frisse wind die door de star gegroeide verhoudingen tussen burger, bestuur en instanties waait. Dat biedt kansen voor een substantiële verschuiving in de besturing van de samenleving die past bij deze tijd. De representatieve democratie met gekozen vertegenwoordigers transformeert naar de vorming van partnerschaprelaties met groepen burgers die zelf het heft in handen nemen rond thema's die hen motiveren.

Door: Fred Meerhof
Adviesbureau Syrima

Het gaat dan om min of meer zelfgestuurde eigen organisaties/bewegingen van burgers met een duurzaam karakter waarbij de maatschappelijke doelstelling belangrijker is dan de eventuele economische. Daarbij kan de moderne burger een deskundigheid mobiliseren met een breed draagvlak onder lotgenoten/belanghebbenden, die kan concurreren met die van de overheidsprofessionals. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van moderne media om zich samen met gelijkgezinden snel te kunnen organiseren.

Voorbeeld: de Federatie Broekpolder

De Broekpolder is een buitengebied van Vlaardingen. De afgelopen decennia is het gebied regelmatig onderwerp van regionale planning voor stadsuitleg geweest. Het was door de jaren heen vele malen het belangrijkste onderwerp bij de gemeenteraadsverkiezingen in Vlaardingen. Steeds heeft de gemiddelde Vlaardinger zich verzet tegen bebouwing. In 2004 is er een initiatiefgroep vanuit burgers ontstaan die zich het lot van de Broekpolder heeft aangetrokken; in 2006 is daaruit de Federatie Broekpolder voortgekomen. Deze Federatie Broekpolder heeft zich van meet af aan op het standpunt gesteld dat zij als een verzameling vrije burgers zelf standpunten kunnen innemen en zich van daaruit met het gemeentebestuur kunnen verstaan. Inzet was om de Broekpolder een forse kwaliteitsverbetering mee te geven, uit oogpunt van de gebruiksmogelijkheden voor de regionale bevolking. Maar ook om daarmee iedere eventuele toekomstige bebouwingdiscussie in de kiem te smoren. De groep

heeft in de eerste rondes dialogen gevoerd met groepen belangstellenden en belanghebbenden bij de Broekpolder: wat willen we met de Broekpolder? Dit is neergelegd in een eigen Burgernota die de groep voor inspraak aan het College van B&W heeft aangeboden (de 'omgekeerde weg'). Het college heeft sportief gereageerd en is de dialoog aangegaan. Na de ontvangst door de gemeenteraad als formeel burgerinitiatief kon de Federatie Broekpolder van start gaan.

In de perioden daarna zijn drie belangrijke ontwikkelingen ingezet, met betrekking tot de interne organisatie, de borging van de relatie met het gemeentebestuur en de integrale beleidsontwikkeling.

De Federatie heeft ten aanzien van de eigen werkwijze een bijzondere interne organisatie opgezet, bestaande uit een aantal 'kamers', waarin mensen met een bepaalde interesse of betrokkenheid bij de Broekpolder actief zijn: natuur, verenigingen & voorzieningen, onderwijs, kunst en cultuur. De organisatie kent daarnaast een bestuur vanuit alle geledingen van de maatschappij, dat op gelijkwaardig niveau kan verkeren met externe bestuurders, met name het gemeentebestuur en dat thema's vanuit de kamers kan vertalen in beleidsplannen en (extern) financierbare projecten. Door deze werkwijze kunnen velen op basis van hun eigen interesses en kwaliteiten een bijdrage leveren aan de kwaliteitsontwikkeling van de Broekpolder.

Om de relatie met de gemeente te borgen heeft de Federatie, ondersteund door voldoende handtekeningen, een formeel burgerinitiatief op basis van de desbetreffende gemeentelijke verordening ingediend. Op grond van dit burgerinitiatief heeft de gemeenteraad van Vlaardingen de Federatie benoemd tot democratisch experiment. Voorts is er een convenant opgesteld waarin de wederzijdse rechten en plichten, taken en bevoegdheden zijn vastgesteld. Op basis hiervan heeft de Federatie directe samenwerkings- en projectrelaties met zowel de gemeenteraad, het college van Burgemeester en Wethouders, als de ambtelijke organisatie.

Om beleidsmatig de kwaliteitsontwikkeling van de BP aan te sturen heeft de Federatie een Integraal Inrichtings Beleidsplan (IIB) opgesteld, gebaseerd op

zeven voorrangprojecten die uit allerlei interacties van groepen uit de samenleving zijn voortgekomen. Deze plannen zijn volgens de geldende spelregels (de gemeentelijke Inspraakverordening) door de Federatie voor inspraak aan de Vlaardingse burger voorgelegd en met ruime steun weer ter vaststelling aan het gemeentebestuur aangeboden. Ook heeft de Federatie actief middelen van anderen dan de gemeente- en provinciefondsen gezocht en gevonden om de plannen verder te helpen. Inmiddels zijn de plannen in verschillende stadia van onderzoek en uitvoering.

De Federatie Broekpolder is een krachtig burgerinitiatief geworden. Naast de altijd belangrijke factor van enthousiaste voortrekkers heeft dit ook te maken met de manier waarop de werkwijze is vorm gegeven. Daarbij gaat het in ieder geval om de volgende eigenschappen van de aanpak: een interne organisatie die ruimte biedt aan verschillende interesses en kwaliteiten zonder per se allemaal altijd aan dezelfde tafel te willen zitten, een geborgde set van spelregels met de (lokale) overheid over gezamenlijk optrekken en een beleidsvisie met uitvoeringsplannen. Dit biedt een prima basis voor een krachtig burgerinitiatief. Door de zelfsturing ontstaat vervolgens authenticiteit en duurzame betrokkenheid. Voor het gemeentebestuur is het van groot belang dat zijn democratisch gelegitimeerde basis hiermee verbreed wordt en daarnaast allerlei 'gratis' deskundigheid wordt ingezet vanuit de burgerij die anders ambtelijk opgebracht had moeten worden.

Een Development trust voor de Broekpolder?

Gekeken wordt nu welke uitgangspunten moeten gelden voor de volgende beheerfase. Daarbij wordt gedacht aan een verzelfstandigde vorm van Parkmanagement, waarbij ook partners als de woningcorporaties en bedrijven zich kunnen aansluiten. In dit verband komen over de Noordzee vanuit Engeland interessante vormen van lokale burgersturing aangewaaid. Development trusts zijn organisaties die het eigendom zijn van een community. Bewoners zitten in het bestuur, vaak samen met vertegenwoordigers van de lokale overheid en andere relevante partijen zoals de woningcorporatie. Bewoners vormen echter wel altijd de meerderheid in het bestuur. Een development trust is een organisatie die bezig is met de economische, omgevings- en sociale vernieuwing

en verbetering van een bepaald gebied dat zichzelf ziet als een community. Er is sprake van eigen bezit, vaak is dit een gebouw. Er zijn in Engeland meer dan 500 development trusts in zowel stedelijke als landelijke gebieden.

Dergelijke typen burgerinitiatieven en -bedrijven zouden van groot belang kunnen zijn voor de Nederlandse situatie. Daarbij gaat het om ten minste de volgende overwegingen.

Ten eerste komt het burgerinitiatief los van die afhankelijke positie waarin het bijna altijd verkeert ten opzichte van de overheid en de instanties. Je eigen broek ophouden in een serieuze zakelijke 'Trust naar Nederlands model' zal voor velen veel uitdagender en bevredigender zijn.

Ten tweede is het ook goed dat de overheid op afstand komt. De overheid is met haar wisselende luimen -van loslaten tot doodknuffelen- op den duur vaak de oorzaak van het verschromelen van burgerinitiatieven. Zelfs in de Vlaardingse situatie met de Federatie Broekpolder en een wederzijds ondertekend convenant, heeft het maar een haar gescheeld of het -inmiddels gevallen- college dat aantrad na de verkiezingen in 2010, had deze Federatie ertoe gedreven zich op te heffen. Gelukkig is het vertrouwen met een andere bestuurlijke samenstelling van het college nu weer hersteld. Ook in Vlaardingen valt te overwegen om in lijn met de trustgedachte toe te werken naar een vorm van parkmanagement waarin de gemeente wel partner maar geen spelbepaler meer is.

Ten derde zal een dergelijke rolverdeling meer energie en overtuigingskracht geven aan burgers om zelf middelen voor hun initiatieven te verwerven.

Ten slotte ontlast dit de overheid van het verantwoordelijk zijn voor alles en ontstaan er nieuwe actieve steunpilaren onder de lokale democratie. Actieve burgers staan voor een ander type economie dan overheid of bedrijfsleven, maar creëren op hun manier wel degelijk waarde en ontlasten professionele inzet. Dit tegen een achtergrond waarin de overheid voor extreme bezuinigingen staat en de 'formele' economie onder enorme druk staat.

Naar een positieve en energieke verbinding van stad en land

Het oppakken van maatschappelijke kwesties door burgers gaat vaak vanzelf. Daarbij spelen altijd zowel

bezorgde als juist eerder optimistische perspectieven een rol. De bezorgde kant staat voorop als mensen zich zorgen maken over een maatschappelijk of persoonlijk tekort of een bedreiging zien van een belang waartegen moet worden opgekomen. De meer optimistische kant staat voorop als mensen plezier en interesse in een onderwerp/thema hebben en kansen zien om hier iets moois mee te doen. Beide invalshoeken zijn legitiem en in beide gevallen is er een (potentieel) draagvlak om samen activiteiten te ondernemen en om zich te organiseren voor gezamenlijke doelstellingen.

Heel vaak komen in een beweging beide perspectieven voor. Het is dan wel belangrijk om na te gaan hoe de balans tussen de twee perspectieven is. Dat geldt ook voor de manier waarop we aankijken tegen de groene buitenruimte. Door een gebied te duiden als een 'bufferzone' geven we aan dat er weerstand geboden moet worden aan

de uitbreiding van de stad. Het is dan ook een grote zorg voor natuurminnend Nederland dat de beschermende werking en middenstroom van de afgelopen decennia voor deze zones afzwakt. En er is niets op tegen om daaraan tegenspel te bieden.

Echter, er kan veel gewonnen worden door juist ook die optimistische invalshoek een prominentere plek te geven in de benadering van de verhouding stad-land. Daarbij zien we het groene gebied als de 'achtertuin' van de gemeenschappen die er bij in de buurt wonen. Dat kunnen hele verschillende gemeenschappen zijn: liefhebbers van groen, sporters, spelende en ontdekkende jeugd, scholen en zorginstellingen, consumenten en recreanten. Het groen nodigt al deze gebruikers en gemeenschappen uit om van het buiten zijn te genieten en om daaraan een eigen invulling te geven. Zo dragen deze gebruikers op hun beurt bij aan het versterken van de kwaliteit en gebruikswaarde van het groen.

Dit leidt er tevens toe dat de behoefte aan formele (wettelijke) bescherming van het gebied afneemt. De gebruikers nemen in zekere zin bezit van hun groene omgeving, zullen er voor opkomen als derden te makkelijk 'hun achtertuin' aan bebouwing of infrastructuur willen opofferen.

Kiemen voor constructieve stad/land verbanden

Kijken we nu met de ervaringen van de Federatie

Broekpolder en met een optimistische bril op naar een constructief samenspel van stad en land, dan zien we vele potentiële kiemen van nieuwe initiatieven. Met name gaat het om:

- recreatieve voorzieningen in het groen, met actief gebruik vanuit de stad
- nieuwe vormen van bedrijvigheid
- aansluiten op nieuwe burgerinitiatieven vanuit de stad.

Ad a.

De ontwikkeling van de Broekpolder heeft stevige impulsen gegeven aan het recreatieve landschap van Vlaardingen.

Op dit moment (voorjaar 2012) wordt het natuurkerngebied aangepakt. Het productiebos uit de jaren zestig maakt plaats voor natuurlijke bebossing met inheemse boomsoorten. Delen van het gebied worden moerasachtig. Er komen oerrunderen die door hun grazen en omploegen van de grond meehelpen aan het vergroten van de biodiversiteit, waardoor ook planten als de berenklauw onder controle worden gehouden. Voor de jeugd wordt een Klauterwoud aangelegd, waarin avontuurlijk gespeeld kan worden.

Ook zijn er vergaande plannen voor een Natuurkampschool, een Educatief Erf en een passantenhaventje aan de Vaart.

Al eerder zijn de wandelpaden aangepakt, is er een mountainbike parcours aangelegd en zijn de ruitpaden verbeterd.

Op een dergelijke wijze kan iedere gemeente-gemeenschap nagaan welke voorzieningen van toegevoegde waarde kunnen zijn voor de groene randzone.

Ad b.

Het combineren van natuurgebied en/of bestaande agrarische bedrijvigheid met andere bedrijvigheid die voorziet in een behoefte uit de omgeving ligt in deze tijd als eerste voor de hand. Denk aan zorgboerderijen, het verkopen van streekproducten en kamperen bij de boer. Er zijn ook voorbeelden waarbij boerderijen een functie verwerven als conferentieoord. Voorts biedt de recreatieontwikkeling mogelijkheden voor horecavoorzieningen. Het ontwikkelen van recreatieve routes over land en water versterkt deze mogelijkheden.

Er liggen hier nieuwe kansen door het verband stad/land nog sterker te leggen. Zo biedt de Buurtboer in Amsterdam smaakvolle fruit-, groente- en lunchpak-

ketten. Altijd vers, zo veel mogelijk van het seizoen en lokaal van de boer uit de buurt. Hier liggen mogelijkheden voor zakelijk gefundeerde coöperaties tussen stedelijke en agrarische ondernemers.

Ad c.

Kenmerkend voor deze tijd is ook dat vele (jonge) mensen zich erg betrokken voelen bij thema's als duurzaamheid, energie en ecologie. Dit leidt tot mediagenieke bewegingen als Greenpeace die actief of passief door velen gesteund worden. Maar er zijn ook andere, minder opvallende maar niet minder interessante bewegingen die tot de verbeelding spreken. Een beweging als Nudge (dit Engels begrip staat voor een zetje in de goede richting) verbindt op een moderne manier het kleinschalige met het grootschalige op het brede gebied van duurzaamheid en energie. Nudge heeft een landelijke site, waarvan iedereen lid kan worden. Ieder lid zet zich dan neer als een stip op de kaart, zodat je ook kunt zien waar iedereen woont. De deelnemers kunnen duurzaamheidsprojecten en -initiatieven met elkaar delen, verrijken en concreet vorm geven.

In de stad zelf tref je daarnaast nu vele kleine en grotere projecten aan die inspelen op natuur en duurzaamheid in de bebouwde omgeving. Enthousiaste betrokken mensen creëren 'eetbare parken', men maakt mobiele kindertuintjes en men promoot het zelf maken van bijenhôtels voor solitaire bijen. Anderen richten weer een buurtkas in of maken moestuinen in de groene ruimtes rond de woningen. Meer ambitieuze bewegingen streven naar 'transition towns' waar de 'footprint' van de mens op ecologie en natuur geminimaliseerd en/of gecompenseerd wordt.

De uitdaging van de Natuurbescherming

Ter afsluiting van deze bijdrage wil ik een aantal uitdagingen voor de Natuurbescherming meegeven die hopelijk inspiratie bieden.

1. Ga eens met een stofkam door de stedelijke omgeving en zoek partners

Welke instanties –denk aan scholen– zouden gebruik willen maken van het groen, maar ontwikkelen dit zelf nu nog niet? Wie zijn er actief op het brede terrein van duurzaamheid en ecologie? Welke projecten hebben zij vormgegeven? Is er een bijdrage denkbaar vanuit de Natuurbescherming aan de doelstellingen en activi-

teiten van deze groepen/instanties, zoals deskundige ondersteuning, ruimte bieden in het groen of het aanbieden van materialen.

2. Sluit vitale coalities gericht op een specifieke toegevoegde waarde

Zijn er vormen van win/win samenwerking mogelijk? Zijn er pakkende projecten en activiteiten te ontwikkelen die stad en land verbinden op een nieuwe dynamische manier? Denk bijvoorbeeld aan projecten gericht op het benutten van biomassa en ecologisch verantwoord opwekken van energie. Maar ook aan leuke activiteiten met vrijwillig landschapsbeheer, scholen voor duurzaamheid, scharrelkids en natuurontdekkers. Haak aan op projecten als 'samen koken met je burens' en eetbare parken. Ontwikkel een eetbare bostuin. Denk mee met de mensen achter de 'transition towns' bewegingen.

3. Kies het groeipad en de organisatievorm die organisch passend is

In de natuur maar ook in de samenleving moeten zaden rijpen om zich tot vrucht te kunnen ontwikkelen. In aanleg zullen vele projecten alleen plaatsvinden op activiteitsniveau.

In perspectief kan toegewerkt worden naar groene coöperaties of trusts.

4. Ontwerp een hedendaags profiel

De AVN bestaat nu 85 jaar. Het zou mooi zijn als de beweging over 85 jaar nog steeds 'alive and kicking' is. Dan is het zaak om steeds te vernieuwen en aan te haken bij de nieuwe generatie. Kijk met deze ogen naar de jonge actievelingen in de stedelijke omgeving die je zo tegen komt. Nodig ze uit om de presentatie van de AVN naar de aanstormende generaties 'op te pimpen' o.a. met behulp van sociale media ♦

Chaos in de bufferzones

In het regeerakkoord van het kabinet Rutte wordt anders omgegaan met ruimtelijke ordening, natuur en landschap dan we gewend zijn. De bescherming van de bufferzones door de overheid, waar we zo lang op hebben vertrouwd, is opeens weg. Alle spelers in het landelijk gebied van de bufferzones zijn de weg kwijt - en ze voelen zich daarbij onveilig en boos - of zitten nog in de ontkenning! Wat moet de AVN nu doen?

Door: Geert Meeuwissen
Procesmanager
Dienst Landelijk Gebied

Het helpt als je begrijpt wat er aan de hand is

In februari 2010 verscheen van de Raad voor het openbaar bestuur (ROB) het rapport "vertrouwen op democratie". Dit rapport gaat in op verschuivingen in de democratische verhoudingen. In essentie gaat het om veranderingen tussen de gehorizontaliseerde samenleving versus het bestuur dat opereert alsof de samenleving nog verticaal georganiseerd is. De Raad constateert een kloof.

Verticale besturen zijn tot nu toe verantwoordelijk geweest voor het behoud van de kwaliteit van de bufferzones. Ze hebben instrumenten zoals wet- en regelgeving, kennis en menskracht, financiële middelen en vooral het beslisrecht op de ruimtelijke ordening.

Door ontwikkelingen in de politiek en maatschappij is er een beweging naar autonomie van horizontale burgers en betrokkenen. Opleidingsniveau, sociale media, kennis per internet en individualisering zijn hierin leidend. Ook ontwikkelingen in de pers spelen

een rol door verschuiving van journalistiek gebaseerd op feiten, naar het uitwisselen van opinies. De gevolgen op de plaats waar verticaal en horizontaal elkaar ontmoeten zijn groot, zeker in het landelijk gebied. Er is een kanteling van de verhoudingen.

In de figuur is het de plek waar verticaal (overheid) en horizontaal (maatschappij) elkaar raken uitgewerkt.

De overheidsambities zijn herkenbaar in het deel A. In deel B zitten die gebeurtenissen die plaatsvinden in het gewoon maatschappelijk verkeer tussen mensen.

In deel A is de overheid tot nu toe actief en in gesprek met de maatschappij. Wanneer overheden voorstellen hebben voor bijvoorbeeld bebouwing in de bufferzones, dan raakt ze in gesprek met de maatschappij, waaronder de AVN.

Door recente ontwikkelingen (economie, compacte overheid, terugdringen regelzucht e.d.) én de horizontale beweging om meer invloed te hebben op de directe leefomgeving, moet de overheid overwegen waar ze zich wel en niet mee bezig houdt.

We zien dat de overheden hun middelen concentreren op het gedeelte A1. Hier blijft de overheid zelf aan het roer. Het gaat om het afronden van de Ecologische Hoofd Structuur, realiseren van natuurcompensatie en grote projecten die het point of no return zijn gepasseerd. Het gaat hier om een kerncompetentie van vooral de provincies. Hier zijn de overheid en maatschappij met elkaar in gesprek en is de communicatie open.

In het gedeelte A2 veranderen de rollen. Hoe die andere rol er voor de overheid uit ziet is nog onduide-

lijk, maar wat de overheid van de anderen verwacht wel. In de Volkskrant van 3 april jl. verwijst burgemeester Aboutaleb van Rotterdam in een toelichting bij de begroting voor de komende jaren naar een noodzakelijke cultuuromslag: "..... er moet een overheid komen die vertrouwt op de zelfredzaamheid en kracht van de ondernemers en maatschappelijke instellingen". Dat past bij de boodschap van Staatssecretaris Bleeker in zijn eerste interviews: "ik wil dat het weer van de mensen wordt". Beiden verwachten voortouw vanuit de horizontale maatschappij, deels om overheidstaken in het horizontale onder te brengen! In het gedeelte A2 staat de communicatie tussen overheid en maatschappij nu onder druk; de chaos is even te groot.

In A2 zitten activiteiten voor een "vitaal platteland". Het zijn kleinere projecten waar geen grote overheidsbemoeienis bij nodig is, anders dan het mogelijk te maken - financieel of planologisch. Doelbereik zijn landbouw, landschap, zorg, recreatie, gebiedseigen producten, educatie e.d. Het zijn investeringen die direct de leefbaarheid versterken.

De verticale bescherming van de bufferzones is ter discussie. Het rijk heeft haar interesse laten vallen en is niet zeker dat de provincies ze als onderdeel van A1 uit figuur 2 zien.

Wat betekent dat nu voor de jarige AVN?

Het rapport van de ROB sluit af met de verzuchting: "nietsdoen is geen optie". Er zijn 2 mogelijkheden:

1. De AVN kan inzetten op continuering van de overheidsbescherming, dus onderdeel zijn en blijven van A1. Daarvoor moet worden geargumenteed en een lobby worden gevoerd.
2. Als blijkt dat er geen gesprekspartner is, die de verantwoordelijkheid integraal wil of kan dragen, dan kom je in A2 en wordt er van de jarige AVN iets anders verwacht dan tot nu toe.

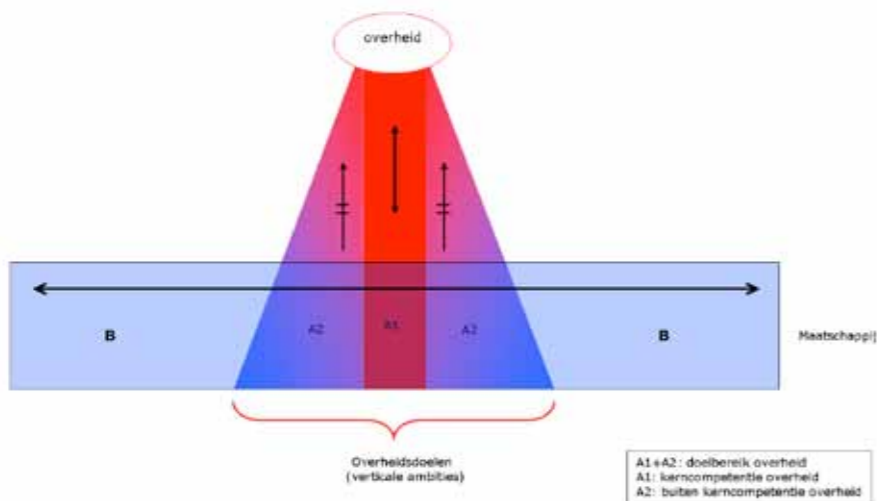
Het laatste betekent dat de ANV zal moeten nadenken over haar eigen rol. Dat kan de AVN dit niet alleen ze heeft hulp nodig en partners.

Discussiestuk Groep 3

De overheid zet een cultuuromslag in, in een periode van bezuinigingen en verwacht veel van anderen. Het past de overheid om nu behulpzaam en klantgericht te zijn. Dat is niet eenvoudig want ze moet van een rol als beslissers op basis van instrumenten (en macht) - naar de rol van een enthousiaste, inspirerende coach die de maatschappelijke actoren stimuleert om zelfredzaam te worden.

Om de maatschappelijke actoren te stimuleren is het aantrekkelijk om te denken in een facilitair contract; een overeenkomst waarin de faciliteit van de overheid wordt gekoppeld aan de ambities van horizontale actoren. Door die faciliteit binnen uitdagende kaders, weten betrokkenen waar ze op kunnen rekenen als zij initiatief nemen in gedeelte A2 van de figuur.

Kunnen maatschappelijke actoren en beleidsmedewerkers van overheden accepteren dat rollen veranderen? Gaan ze daar veel tijd voor nemen - of vinden ze elkaar snel op een gezamenlijke uitdaging? En kan een 85-jarige monument als de AVN zo veranderen dat ze niet alleen meevaart, maar aan het stuur kan staan van de eigen, prachtige omgeving in de bufferzones? ♦

Workshop Beheer (8 december 2011)

Inleiding van Frits Prillewitz (AVN), waarin hij - op basis van de recentste beleidsontwikkelingen (opheffing bufferzones en forse bezuinigingen op het budget voor natuurbescherming) - het volgende vaststelt. De focus voor het AVN-jubileumsymposium dient gericht te worden op de vraag: hoe overleven de bufferzonegebieden nog onder de gegeven omstandigheden en plannen? Als belangrijkste opgaven voor het behoud van de bufferzones noemt hij:

- 1) adequate planologische bescherming (onderwerp voor 2e workshop),
- 2) versterking relatie bewoners/gebruikers met de bufferzones en
- 3) samenwerking tussen beheerders.

ad 2):

Uitleg van Hans Bor (Prov.Z-H) over programma Hof van Delfland. Succesfactoren: beperkt gebied, vastgestelde Ruimtelijke visie 2015, mogelijkheden voor stimuleren betrokkenheid burgers: 'Delfland miles', Delfland dag, compensatie voor A4, ontwikkeling 'Development Trust' naar Brits voorbeeld. Vervolgens presenteert Fred Meerhof (eigen adviesbureau) een soort ondernemersvisie op inrichting Broekpolder bij Vlaardingen. Idee is om burgers de polder te laten adopteren en versterken. Het is een formeel burgerinitiatief met een convenant met de gemeente Vlaardingen, die niet steeds een betrouwbare partner was, maar nu wel meewerkt.

De Federatie Broekpolder is opgedeeld in 3 Kamers voor respectievelijk Natuur, Verenigingen/ Voorzieningen en Kunst/Cultuur/Educatie. Belangrijke factoren voor het welslagen van het project: 'bestuurlijk nabij' en 'stapsgewijze erkenning'. Verder moet er een goede organisatie zijn. Inspiratie wordt geput uit Development Trusts (VK) en Senioren-genossenschaften (Dld). Tenslotte wordt er aansluiting gezocht met burgercoalities in Delfland. Als voorbeeld voor het vergroten van de betrokkenheid van de burger en het vormen van fondsen noemt Michiel Houtzagers (ZHL) de streekrekening van de Rabobank.

ad 3):

Volgens Michiel Houtzagers vormen de financiën in dit tijdsgewricht het belangrijkste knelpunt bij het beheer van de bufferzones. De vraag is nu hoe verder-

gaande samenwerking tussen de beheerders helpt de bufferzones goed te beschermen. Volgens Fred Meerhof moeten de bufferzones meer worden gezien vanuit het perspectief van de stedeling, die belang heeft bij het behoud van zijn 'achtertuin'. Volgens dhr. Van Leeuwen (ANV de Groene Klaver) is het van belang de ambities niet te hoog te stellen. Werk met kleine concrete projecten. Dan krijg je de beste kansen op goede samenwerking en financiering. Volgens Brigitte Bultinck (Nationaal Groenfonds) is het van belang om alert om te gaan met de uitgifte van gronden; gemeenten moeten aan ontwikkelaars duidelijke voorwaarden stellen. Over verdere samenwerking van beheerders was iedereen het eens, zeker nu de financiële bijdragen van de overheid gehalveerd worden en daardoor de kans op onderlinge concurrentie toeneemt. Hoe die samenwerking vorm dient te krijgen is nog niet duidelijk.

Volgens Hans Bor biedt het door de overheid doorvoeren van verkeerde plannen toch ook kansen voor de realisering van groene ideeën, waarvoor er een soort dropbox zou moeten zijn. Die groene ideeën behoeven niet puur commercieel te zijn, maar moeten ondernemers wel mogelijkheden bieden. Ook volgens Johan van Zoest (stadsecoloog Den Haag) zijn er zeker financiers te vinden voor groene projecten. Fred Meerhof raadt aan om via sociale media (internet) gelijkgestemden te zoeken om gezamenlijk een project van de grond te krijgen. ♦

Workshop Planologie (9 februari 2012)

Maarten Smies (AVN) geeft een inleiding over de Green Belts in Engeland. Relevante feiten m.b.t. inrichting en doelstelling van de Green Belts:

Inrichting:

- het zijn instrumenten van ruimtelijke ordening,
- zijn het equivalent van de Rijksbufferzones en
- beslaan 1,5 miljoen hectare (12 % van de grond) in Engeland

doelstellingen:

- zij beperken ongebreidelde groei van de bebouwde omgeving,
- voorkomen versmelting van naast elkaar liggende woonkernen,
- beschermen a) het landelijk gebied tegen verdere bebouwing en b) historische stadsgezichten en
- bevorderen stadsvernieuwing d.m.v. hergebruik van vervallen stedelijke gebieden.

De wettelijke basis voor Londen ligt vast in een Act

van 1938 en voor andere Green Belts in Acts van 1947 of later. De nationale overheid heeft 'aanwijzingsbevoegdheid', maar gebruikt die zelden. Op basis van deze Acts kunnen plaatselijke overheden ontwikkelingsplannen vaststellen en afdwingen.

Conclusie: Het Britse 'Green Belt' model is één op één toepasbaar op de handhaving van de bufferzones rondom Den Haag, ook als nationaal beleid ontbreekt.

Vervolgens geeft Eric Luiten een presentatie over: "De Onbebouwde Kom", een advies over de ruimtelijke kwaliteit van stads- en dorpsranden in Zuid-Holland, dat een jaar geleden is uitgebracht aan Provinciale Staten van Zuid-Holland. Op verzoek van de gedeputeerde RO is in dit advies bijzondere aandacht besteed aan de kwalitatieve effecten van het Rode contouren beleid en zijn suggesties gedaan voor verbetering van dit instrument. Luiten meldt dat er voor een van de aandachtsgebieden - de Zuidvleugel- inmiddels is besloten eerst bestaande bebouwing te gebruiken en daarmee uitbreiding van de Zuidvleugelrand te vermijden. Volgens Luiten zit men in Nederland nog steeds

Deelnemers Workshop Beheer (8 december 2011)

Instantie:	Vertegenwoordigd door:
Dunea	Peter Spierenburg
Dienst Groenservice Z-H	Leo Klaassen
Gemeente Den Haag	Johan van Zoest (DSB/stadsecoloog)
Gemeente Den Haag	Irene Mulder (DSO/Beleid/Planologie)
Landschapsbeheer Z-H	Pieter Balkenende (coördinator relaties)
Nationaal Groenfonds	Brigitte Bultinck
Natuurmonumenten	Krijn Jan Provoost
Provincie Z-H	Hans Bor (programmamanager Hof van Delfland)
Zuid-Hollands Landschap	Michiel Houtzagers (directeur)
Adviesbureau Syrima	Fred Meerhof (eig.)
De Groene Klaver (ANV)	Theo van Leeuwen
Staatsbosbeheer	Wout Neutel
Staatsbosbeheer	Annemiek Roessen
AVN	Frits Prillewitz
AVN	Fer von der Assen
AVN	Klaas Pors
AVN	Fred Vorstman

Deelnemers Workshop Planologie (9 februari 2012)

Instantie	vertegenwoordigd door:
Rijk (min. EZ, L & I)	Mayke Derksen
Provincie Z-H	Y. Hinborch
Den Haag	J. van Zoest, DSB/stadsecoloog
Den Haag	Irene Mulder, DSO/Beleid/Planologie
Leidschendam/Voorburg	Wouter van der Wiel, Pact Duivenvoorde
Midden Delfland	Kees Boks, beleidsmedewerker
Midden Delfland	Hans Horlings, weth. RO
Pijnacker-Nootdorp	Sieward Tichelaar, beleidsadviseur RO
Wassenaar	Marcel Havenaar, team Beleid
Wassenaar	Sau Lan van Golberdinge, Pact van Duivenvoorde
Zoetermeer	Arnout Kruijshaar, landschapsarchitect
Zoeterwoude (voormalig)	Els Fischer, Pact van Duivenvoorde
Adviesbureau Luiten	inleider Eric Luiten
AVN	WGLG Frits Prillewitz, voorzitter
AVN	inleider Maarten Smies
AVN	WGLG Fer von der Assen
AVN	WGLG Fred Vorstman
AVN	verslag Beatrix Anema-Hartkamp

gevangen in het kader sinds de wereldoorlogen, dat wordt bepaald door het streven naar onafhankelijkheid van de buurlanden in economische zin. Daarbij staan de groene kolom (van het CDA) - hoogproductieve landelijke ruimte- en de rode (van de PvdA) - stedelijke ontwikkeling- tegenover elkaar. De liberale kolom - industrie- speelt in dit verband een minder belangrijke rol. Luiten concludeert dat het rode contouren beleid heel vervelende groene randen heeft opgeleverd. Dorpen liggen storend in het groene veld. Hij stelt vast dat er in het verleden weinig aandacht voor interactie is geweest.

In het kader van de door het rijk ingezette revisie van de ruimtelijke ordening en aangemoedigd door de provinciale ambitie om niet langer op kwantiteit maar op kwaliteit te sturen, stelt Luiten voor de mogelijke en wenselijke interacties tussen stedelijk en landelijk grondgebruik tegen het licht te houden. Hij onderscheidt daarbij drie soorten interactie die alle goed aansluiten op de actuele planningspraktijk maar die veel explicieter een kwalitatieve uitdaging in zich dragen:

- Contrastkwaliteit (Duindorp – Scheveningen: woonwijk en duinen tegen elkaar aan)
- Contactkwaliteit (Krimpen a/d Lek: met het Krimpener Bos grijpen groen en rood in elkaar)
- Contractkwaliteit (Rijswijk: een mozaïek van rood en groen).

De meest stevige landschapsontwikkelingsprogramma's zijn geprojecteerd in de Provinciale Landschappen, die gedeeltelijk samenvallen met de Rijksbufferzones. Het is duidelijk dat deze gebieden onder druk zullen blijven staan van verstedelijking en dat met behulp van een goede mix van landschapsontwikkeling en landschapsbescherming op die druk moet worden geanticipeerd. Dat kan, op basis van de drie hierboven genoemde strategieën, verschillend uitpakken voor het landschappelijke regime.

Tenslotte noemt Luiten de vier prototypen van landschapsontwikkeling waarin zeer uiteenlopende gradaties van bescherming, beheer, programmering etc. tot uiting komen:

- Het vernieuwde Ommeland (Nieuwe Driemanspolder) – contrastkwaliteit
- Het behouden Ommeland (Boterhuispolder) – contrastkwaliteit
- Het doorregen Ommeland (De Groene Zoom) –

contactkwaliteit

- Het geschakeerde Ommeland (Duivenvoorde corridor) – contractkwaliteit.

Luiten adviseert ondermeer het introduceren van de beleids categorie 'stadsrandgebieden' voor de Zuidvleugel, wat overigens niet hetzelfde is als bufferzones.

In de hierop volgende discussie stelt Frits Prillewitz de vraag hoe de bufferzones kunnen overleven als er in de komende jaren 150.000 nieuwe woningen in het gebied Rotterdam-Den Haag worden gepland. Zijn vraag aan de heer Hinborch (Provincie ZH) is dan ook of de provincie de verordening Ruimte niet zou moeten aanpassen. In zijn reactie zegt de heer Hinborch dat in de structuurvisie hierop twee jaar geleden feitelijk al is geanticipeerd en de bufferzone in het contourenbeleid nog voor een belangrijk deel is opgenomen; verder staat de stedelijke ontwikkeling nu op de rem. Inmiddels wordt nagedacht over een alternatief voor het contourenbeleid, waarmee de bufferzones voorlopig op te vangen zijn; daarbij wordt een kwaliteitscomponent toegevoegd.

Hans Horlings (wethouder RO van de gemeente Midden Delfland) wijst op het inrichtingsplan voor de Maaslandse Dam: met particulier geld het publieke doel (verbetering woonkwaliteit van het gebied) bereiken. Z.i. betekent dit geen aantasting van het buitengebied, hiermee kan zelfs kwaliteitswinst worden gerealiseerd. Het prijsgeven van de zekerheid van het rode contourenbeleid voelt wellicht aan als het zich begeven op een hellend vlak. Gemeenten en provincie zullen met elkaar moeten zoeken naar een stabiel punt op de helling.

Eric Luiten vindt dit een goed voorbeeld om contactkwaliteit te bereiken. Hij acht het wenselijk dat de rode grenzen wel vastgehouden worden, omdat steden steeds aan het uitdijen zijn.

Frits Prillewitz legt de vraag op tafel waar het loslaten van de rode contouren toe zou leiden.

Luiten wijst erop dat het rijk RO nu niet afschaft; dat was al eerder gebeurd en het RO wordt alleen niet teruggehaald. Het beleid van het Rijk is nu: concentratie op eigen gebied en belangen en invulling van de rest op het geëigende niveau. Luiten is geïnteresseerd in maatwerk.

De heer Van Zoest (gem. Den Haag) komt terug op de inleiding van Maarten Smies. Het groenbeleid is in Engeland al jaren succesvol; de lokale partijen krijgen veel ruimte. Volgens Maarten is het gevolg van deze opzet een hoog percentage groen met continuïteit van beleid.

De opvatting van Sau Lan van Golberdinge (Pact van Duivenvoorde) dat het bij rood/groen gaat om een administratieve regeling, wordt gedeeld. Zij vraagt zich echter af wie de ruimtelijke kwaliteit nu gaat benoemen, wie er verantwoordelijk voor is; zij is van mening dat daarvoor ontwerp kwaliteit nodig die de nu heel intern gerichte gemeentelijke organisaties niet kunnen bieden.

Mayke Derksen (Dienst Landelijk Gebied van ministerie ELI) denkt dat de provincie i.p.v. de gemeente hier een rol in heeft te vervullen. Haar afdeling is overigens nu bezig met EHS. Daarbij wordt getracht uit te gaan van de EHS en dan te bedenken welke (landbouw)ontwikkelingen er mogelijk zijn in plaats van andersom. De heer Van der Wiel (gem. Leidschendam) denkt dat er eerst een integraal plaatje moet komen en pas daarna aandacht voor stadsranden, omdat die problematiek nog niet echt leeft onder de bevolking.

Eric Luiten ziet de oplossing in het scherp houden van ruimtelijke vormgeving door een breder gezelschap, waarvan de leden kennis op diverse gebieden hebben, maar geen partij zijn.

Vervolgens noemt hij als nieuw instrument het gebiedsprofiel, dat het provinciaal (ook maatschappelijk) beleid samen met de desbetreffende regio in kaart brengt. Voor twee gebieden (Midden Delfland en Hollandse Plassen) is dit profiel reeds klaar. Het gebiedsprofiel is geen plan, maar geeft mogelijkheden voor diverse situaties.

Hans Hinborch ziet een kwaliteitskaart voor Zuid-Holland in het kader van de Structuurvisie als oplossing. Deze kaart wordt in overleg met de regio's momenteel uitgewerkt in gebiedsprofielen.

Sieward Tichelaar (RO beleid gem. Pijnacker-Nootdorp) acht het gebiedsprofiel een goede ontwikkeling, maar hij vraagt zich af of het voldoende is. Hij wijst daarbij op het kostenaspect. Frits Prillewitz vindt dat het ambitieniveau wel realistisch moet zijn. Hij acht het een goede zaak dat in bestemmingsplannen geen zaken

meer mogen worden opgenomen waarvoor geen financiële dekking is.

Vervolgens wordt door de heren Havenaar (gem. Wasenaar), Hinborch, Kruijsheer (gem. Zoetermeer) en Luiten van gedachten gewisseld over bebouwing: op zich is er niets tegen huizen, maar dreiging van dichtgroeien, gigantisch overschot aan eengezinswoningen (nog steeds vast in groeidenken, terwijl de behoefte zit in 1-persoons woningen).

Frits Prillewitz formuleert eindconclusie:

- over ruim een jaar dienen alle nieuwe bestemmingsplannen (digitaal) gereed te zijn. Alle gemeenten met grond in de voormalige Rijksbufferzones worden opgeroepen daarbij rekening te houden met de oorspronkelijke bedoeling van het instellen van bufferzones;
- gegeven de systematiek van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening (nWro) zal bij de opmaak van bestemmingsplannen rekening gehouden moeten worden met datgene, dat opgenomen is in het Besluit Algemene Regelingen Ruimtelijke Ordening (nationaal niveau, Barro) en in de provinciale verordening, respectievelijk behorend bij de Structuurvisie van het Rijk en die van de Provincie Zuid-Holland. Die laatste dient nog aan het Barro aangepast te worden. Gemeenten zullen erop attent dienen te zijn, dat het belang van de voormalige bufferzones in die procedure niet wordt geschaad;
- visie Eric Luiten m.b.t. de stadsranden verdient serieuze overweging bij de opmaak van bestemmingsplannen en wel zodanig dat weloverwogen keuzes worden gemaakt t.a.v. het al dan niet behouden van rode contouren;
- bij ingrijpende bestemmingswijzigingen zal in de beschrijving behorende bij het bestemmingsplan "altijd" aangegeven moeten worden, dat bij uitvoering (bestemmingen zijn in de plannen alleen opgenomen als er geld voor is) sprake zal zijn van een integrale aanpak;
- de Metropoolvorming Rotterdam-Den Haag zal niet moeten leiden tot weer nieuwe planvorming en vertraging van het vastleggen van bestemmingen ♦

Bereikbaarheid Provinciehuis Zuid-Holland

Adres:

Zuid-Hollandplein 1
2596 AW Den Haag

Met het openbaar vervoer

tramlijn 9 (halte Dr. Kuypersstraat);
buslijn 18 (halte station Den Haag CS);
buslijn 65 (interliner Leiden - Den Haag, halte Dr. Kuypersstraat);
buslijn 88 (Oegstgeest – Den Haag, halte station Den Haag CS).
Het provinciehuis ligt op ongeveer tien minuten lopen van station Den Haag CS (langs het Malieveld).

Komt U met de auto?

De parkeerruimte bij het provinciehuis is voor de deelnemers aan de conferentie NIET BESCHIKBAAR.
U wordt verzocht met ander vervoer te komen of te kiezen voor de parkeergarage onder het Malieveld

Komt u met de fiets?

Er zijn fietsenrekken aan de linkerkant van de hoofdingang van het provinciekantoor. De hoofdingang is te bereiken via een 'oprit' aan de zijde van het provinciekantoor langs de Koningskade (de oprit ligt tussen een verkeerslicht met een kleine zijweg en een bushalte). Via deze oprit het binnenplein van het provinciekantoor recht oversteken naar de hoofdingang.

